

SIMO MUIR

Fenno-jidica

Suomi ja jiddišinkielinen kirjallisuus¹

Simo Muir käsittelee artikkelissaan jiddišinkielisen kirjallisuuden ja jiddiškirjailijoiden suhdetta Suomeen sekä esittelee Helsingissä asuneen juutalaisen kirjailijan, Mordechai Chosidin.

■ Helsingin jiddišin murretta ja jiddiškulttuuria käsittelevään väitöskirjaani² johtaneen tutkimuksen aikana törmäsin yllätyksekseksi varsin monipuoliseen Suomessa kirjoitettuun tai Suomea käsittelevään jiddišinkieliseen kirjallisuuteen ja materiaaliin. Arkistoista, niin Suomen kansallisarkistosta kuin newyorkilaisen YIVO-instituutin kokoelmista, sekä yksityisten ihmisten kotiarkistoista löytyi runoja, näytelmiä, kertomuksia ja historioitteja.

Tästä materiaalista nousee esille erityisesti kolme nimeä: helsinkiläinen Jac Weinstein (1883–1975), Puolasta Viipuriin saapunut Hersz Frydberg (1895–1967) ja Bessarabiasta kotoisin oleva Mordechai Chosid (1909–88), johon palaamme tuonnempana.

Weinstein kirjoitti piikikkäitä satiireja ja revyitä Helsingin juutalaisista paikalliselle jiddišinkieliselle teatteriseuralle ja kirjoitti lisäksi novelleja, runoja ja kronikoita.³ Frydberg puolestaan julkaisi kaksi eepistä ru-

noelmaa, jotka käsittelivät Suomen juutalaisten historiaa. Toinen näistä, *Der heiliker khasan-hajoivl* (Pyhä juhluvuoden sankari), valmistui Helsingin synagogan 50-vuotisjuhliin 1956.⁴

Der heiliker khasan-hajoivl sekä Frydbergin hepreankielinen holokausti-aiheinen runoelma *Bimdinois habareigo* (Surman valtakunnissa, 1947) ovat bibliografisesti mielenkiintoisia kirjoja, sillä ne ovat ensimmäisiä Suomessa heprean kirjaimin painet-

1. Tämä artikkeli pohjautuu väitöstilaisuudessani (17.6. 2004) pitämään lektioon. Kiitän Max Jakobsonia (Helsinki) ja Tova Alkallayta (os. Besprosvanni, Montreal) heidän antamistaan tiedoista koskien Mordechai Chosidia. Kiitän myös Rachel Alkallayta (Montreal) hänen avustaan materiaalin keruussa Canadian Jewish Congressin hallussa olevasta Mordechai Chosidin arkistosta.

2. Simo Muir (2004) *Yiddish in Helsinki – Study of a Colonial Yiddish Dialect and Culture* (Studia Orientalia 100), Helsinki: Suomen Itämainen Seura.

3. Weinstein toimi aktiivisesti jiddišinkielisessä teatteriseurassa (*Jidiše dramatiše gezelsaft in Helsingfors*, 1922–39) ohjaajana ja näyttelijänä ja revyiden kirjoittajana. Weinsteinin näytelmää *Der tsubrokbener špigl* (Särkynyt peili) olen analysoinut artikkelissani (2001) 'Jac Weinsteinin näytelmä Der tsubrochener shpigl – satiiri Helsingin juutalaisista vaate- ja tukkukauppiaista 1920-luvun lopulla', *HaKebila* 1–2: 34–37. Weinsteinin jiddišinkielisiä artikkeleita ja runoja ilmestyi mm. *Judisk Ungdom* -lehdessä (1954–56). Weinstein jätti jälkeensä myös varsin laajan ruotsinkielisen kirjallisen jäämistön, joka sisältää runoja, novelleja, muistelmia ja artikkeleita. Osa tästä jäämistöstä on saatavilla Kansallisarkiston Suomen juutalaisten arkistosta.

4. Ensimmäinen Frydbergin eepisistä runoista, *Nit kein legende* (Ei mikään legenda), ilmestyi Viipurilaisen *Abdus*-lehden koenumerossa vuonna 1933. Runo translitteraatioineen ja käännöksineen on löydettävissä Jukka Hartikaisen artikkelista (1998) 'Viipurin juutalaisen yhteisön vaiheita', *Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita* 13, Helsinki: Viipurin suomalainen kirjallisuusseura, 51–121. Olen käsitellyt Frydbergin runoa *Mir beide* (Me molemmat) sekä sen taustaa artikkelissani (2003) 'Mir beide', *Hakebila* 1: 44–45.

tuja kaunokirjallisia teoksia. Kirjat painoi vuonna 1938 perustettu Kirjapaino Nopea, joka tuotti muun toimintansa ohessa Helsingin juutalaisen yhteisön tarpeisiin erityisesti heprean- ja jiddišinkielisiä pienpainatteita.⁵ Aiemmin oli jouduttu turvautumaan balttilaisten painotalojen palveluihin, hektografi-kopiointiin tai latinisointiin.⁶

Weinsteinin, Frydbergin ja Chosidin lisäksi jiddišinkielisiä runoja kirjoittivat Elchonon Indelman, Hirsch-Zwi Bortnowski, Sami Bélinki ja Israel-Mones Gurwicz. Myös Juutalaisen kirjallisuusseura Hatchijon jäsenet kirjoittivat runoja, jotka ilmestyivät latinalaisin kirjaimin painettuna seuran omassa lehdessä.⁷ Eksegetiikkaa ja juutalaisuutta käsittelevien ruotsin- ja saksankielisten tieteellisten artikkelien julkaisemisessa kunnostautunut Israel Schur (1879–1949)⁸ painatutti Riassa vuonna 1931 jiddišinkie-

lisen kirjan *Ezra-basoifer loit Tanakh un talmudim un midrošim*⁹ (Lainopettaja Ezra Vanhan testamentin ja talmud- ja midraškirjallisuuden valossa).

Fenno-jidicaan voidaan lukea myös ulkomailla ilmestyneet Suomea koskevat tai käsittelevät teokset. Näihin kuuluvat useat matkakuvaukset, kuten Helsinki-osuus riikalaisen Hermann Morathin¹⁰ kirjasta *Idn in di baltiše melukbes* (Juutalaiset Baltian valtioissa)¹¹ tai kaunasilaisen Helene Chatskelsin (s. 1882)¹² kirjanen *Finland*,¹³ joka on idyllinen, lapsille suunnattu kuvaus Suomen luonnosta ja suomalaisesta kansanluonteesta. Vuonna 1922 ilmestyi Berliinissä jiddišinkielinen käännös¹⁴ ”Ruotsin ensimmäisen juutalaisen”, Aron Isakin (1730–1816)¹⁵ vuo-

5. Näitä olivat mm. hepreankieliset kalenterit (*luabit*), arameankieliset avioliittosopimukset (*ketubat*), košerleimat ja kutsukortit erilaisiin tilaisuuksiin.

6. Muir (2004) 107–112. Esimerkiksi *Hazobar* (1934–39), joka oli revisionistisen sionistiliiton äänenkannattaja, turvautui jiddišin latinisointiin. Jiddišin lisäksi *Hazobarissa* ilmestyi ruotsin- ja suomenkielisiä artikkeleita.

7. Alun perin *Hatchijo*-lehden (1921–25) piti olla jiddišinkielinen, mutta painoteknisistä syistä ja nuorten heikosta jiddišin lukutaidosta johtuen päädyttiin julkaisemaan ruotsinkielistä lehteä. Muir (2004) 62–63.

8. Israel (Jaakov) Schur saapui Suomeen Liettuan Verzbolovista (nyk. Virbalis) 1906 hepreanopettajaksi vastaperustettuun kouluun (Mosaiska Skolan i Helsingfors). Schur oli aktiivisesti mukana seurakunnan kulttuurielämässä toimien mm. *Judisk Krönikan* (1918–19, 1925) päätoimittajana ja perustaan jiddišinkielisen kirjallisuusseuran (*Jidiše literaturgezelšaft*) vuonna 1919. Muir (2004) 57, 92. Schur toimi myös Vilnassa ilmestyneen hepreankielisen päivälehden *Heedbasmanin* (*Hed hazman*, 1907–11) Suomen kirjeenvaihtajana. Schur valmistui filosofian maisteriksi Helsingin yliopistosta historiallis-kielitieteelliseltä osastolta 1935 ja yritti väitellä 1937. Hänen väitöskirjansa *Wesen und Motive der Beschneidung im Licht der alttestamentlichen Quellen und der Völkerkunde (mit Berücksichtigung von Šabbath u. Pesah)* kuitenkin hylättiin. Jälkikäteen tuntuu oudolta, että teosta ei hyväksytty, sillä Schur oli saanut kiitettäviä arvosanoja slaavilaisesta filologias- ta, itämaisestä kirjallisuudesta, filosofiasta ja valtiopista. Vanhan testamentin eksegetiikan professori A. F. Puukko totesi suosituksessaan (1932), että Schurin tiedot hepreasta, arabiasta sekä talmud- ja midraškirjallisuudesta vastaavat hyvin laudatur-arvosanaa teologian lisensiaatin tutkinnoissa. Schuriin liittyviä asiakirjoja on *Schurin perheen arkistossa* (Suomen juutalaisten arkisto, sig. 410, 411, Suomen kansallisarkisto).

9. Rige: ”Bikher far alemen”.

10. Hermann (Tsvi) Morath (/Morat) oli riikalainen tupakkatehtailija, joka julkaisi mm. humoristisia kertomuksia ja satiireja jiddišiksi. Häneltä ilmestyi myös saksan- ja venäjänkielisiä teoksia. 1920-luvun lopulla Morath vieraili Helsingissä. 1930-luvulla hän aseutui asumaa Pariisiin. Šmuel Niger & al. (1956–81) *Lešikon fun der naier jidišer literatur*, Vol 5, Nju-Jork: Alvetlekher jidišer kultur-kongres, 476. Muir (2004) 5.

11. (1928) *Idn in di baltiše melukbes. Interessante bilder fun lebn*, Riga. Morathin matkakuvaukset on luettavissa suomeksi Tapani Harviaisen kääntämänä hänen artikkelistaan (1995) ’Juutalaiset Baltian maissa. H. Tzvi Moratin kirjassa *Iden in di baltiše malkhes, Interessante bilder fun lebn*, Riga 1928’, *HaKebila* 1–2: 30–35, 19–26. Tässä yhteydessä mainittakoon myös Semarja Gorelikin matkakuvaukset *Ein vokh in Finland* (Viikko Suomessa), joka ilmestyi *Dos judiše folk* -lehdessä vuonna 1906. Gorelikin kuvaus on luettavissa niinkään Tapani Harviaisen käännöksenä hänen artikkelistaan (1982) ’Ukrainalainen sionisti Helsingissä: Ejn vokh in Finland’, *Taikamatto*, Helsinki: Suomen Itämainen Seura, 127–132.

12. Helene Chatskels toimi aktiivisesti juutalaisen työväenliikkeen ja kansanvalistuksen parissa. Hänestä tuli sotienvälisenä aikana modernin jiddišinkielisen koulujärjestelmän eräs keskeisimmistä uranuurtajista; hän loi näihin kouluihin luonnontieteiden ohjelman ja julkaisi biologian ja maantiedon oppikirjoja. *Encyclopaedia Judaica* Vol. 3, Jerusalem: Keter Publishing House, 366.

13. *Finland*, Bibliotek ”Grinke beimelekh” 2, Vilne: Farlag ”Naie jidiše folkšul”. Chatskelsin *Finland* löytyy allekirjoittaneen translitteroimana artikkelista (2002) ’Finland fun Helene Chatskels’, *HaKebila* 4–5: 37–39, 41–43.

14. N. Štif (1922) *Arn Izaks autobiografie*, Berlin: Klal-farlag.

15. Sinettikaivertaja ja kauppias Aron Isak oli syntynyt Brandenburgin Treuenbrietzenistä. Isak oli Tukholman juutalaisen seurakunnan perustaja ja ensimmäinen juutalainen, joka sai luvan asettua asumaaan Ruotsiin ilman kääntymistä kristinuskoon.

Israel Schur vaimonsa Saran ja poikansa Boriksen kanssa Imatran koskella 1927 (Suomen juutalaisten arkisto, sig. 411, Suomen kansallisarkisto).

sien 1801–02 välisenä aikana juutalaissaksaksi¹⁶ kirjoittamista muistelmista. Isak vietti kolme vuotta Suomessa toimiessaan Ruotsin armeijan hankkijana Kustaan sodan (1788–90) aikana. Muistelmissaan hän kuvailee liiketoimiaan muun muassa Helsingissä, Turussa, Porvoossa ja Loviisassa. Ensimmäisen kerran muistelmat ilmestyivät latinisoituina ja editoituina vuonna 1897 Tukholmassa.¹⁷

16. Juutalaissaksalla (*Jüdischdeutsch/Judendeutsch*) viitataan emansipoituneiden Saksan juutalaisten käyttämään saksaan, jota he kirjoittivat heprean kirjaimin. Tyypillistä juutalaissaksalle on siinä havaittava länsijiddišin vaikutus ja heprean lainasanojen käyttö. Länsijiddişi (jidd. *mairev-jidişi*) oli Keski- ja Länsi-Euroopan juutalaisten aikoinaan puhuma jiddişiin varieteetti. Sen käyttö hiipui valistuksen myötä 1700- ja 1800-luvun vaihteessa. Niin kutsuttu itä-jiddişi (jidd. *mizrek-jidişi*) on se mitä nykyisin (yleisimmin) tarkoitetaan puhuttaessa 'jiddişiistä'.

17. J. Seligmann (toim.) *Aron Isaks Själfbiografi*, Stockholm: Israelitiska Litteratur-sällskapet. Kriittinen editio ruotsinkielisen käännöksen kera ilmestyi Abraham Brodyn ja Hugo Valentinin toimittamana 1932 (*Aaron Isaacs Minnen. En judisk kulturbild från Gustaviansk tid*, Judiska Litteratursamfundets skriftserie X, Stockholm: Hugo Gebers Förlag).

Suomi-kuvausten sarjaan voidaan liittää myös kaunokirjallisuudessa esiintyvät kuvaukset. Näistä varmasti mahtipontisin on puolalaissyntyisen Sholem Aschin (1880–1957)¹⁸ –sotienvälisen ajan valovoimaisimman jiddişkirjailijan – varhainen romaani *Meri*.¹⁹ Romaanissa nuori, Pietariin opiskelemaan tullut Meri ja hänen ihailijansa, taiteilija Kovalski viettävät aikaa pienessä ho-

18. Asch kirjoitti laajoja yhteiskunnallisia romaaneja, joissa hän kuvaa mm. juutalaista työväenluokkaa ja emigraatiota (esim. *Onkl Mozes*, 'Setä Moses', 1918), assimilaatiota ja suhteita ei-juutalaisiin (esim. *Ist river*, 'East River', 1946). Tunnettuja ovat myös hänen kohua herättäneet kristologiset romaanit, kuten *Der man fun Natseres* (Mies Nasaretista, 1943). Aschin laajaa tuotantoa on käännetty useille eri kielille, myös suomeksi (Polku yössä, WSOY 1954). Aschin sosialistiset näytelmät, kuten *Mitn štrom* (Virran mukana, 1904) ja *Got fun nekome* (Koston jumala, 1907) olivat hyvin suosittuja jiddišteattereiden ohjelmistoissa. Helsingin juutalainen teatteriseura esitti vuonna 1924 näytelmän *Mitn štrom*. Muir (2004) 72. Elämänsä aikana Asch asui useissa eri maissa, mm. Puolassa, USA:ssa, Ranskassa, Israelissa ja Englannissa ja matkusteli paljon. Mitä ilmeisimmin Asch vieraili Karjalan kannaksella ja Imatralle jonkin Pietarin matkansa yhteydessä.

19. (1912) *Meri*, Vilne: Vilner farlag fun B. Kletskin.

tellissa Karjalankannaksella. Rakastavaisten talvisesta rekimatkasta vapaana juoksevalle Imatran koskelle Asch saa pontta heidän sisäisten tunnekuuhujensa kuvaamiselle:

Zeï zainen beide geštanen, vi tsemišt.
Vi klein, vi umendlekh klein hobn zeï
beide oisgezen do, bai der groiser natur-
deršainung, kegn dem groisn, breitn taikh,
vos kumt on jede rege mit naie veln un
varft zikh mitn kop arain in dem kokhn-
dikn, breitn jam, velkher tsešpringt un geit
oif in a blištšendikn volkn! [...] Zeï hob
oisgezen vi tsvei špendelekh, un vi laikht
iz zeï geven di minut alts iberlozn hinter
zikh un arainvarfn zikh in der groiser
velt-khasene, – dort untn, vu alts kokht
zikh tsunoif in ein grois geshrai un šlogt
zikh tsurik oif in a toi, in a volkn, vos
glantst un finklt mit zain toiznt-kolirtn
likht.²⁰

Jacob Krepliakin (1885–1945) novelli *A seider in Finland* (Pääsiäisilta Suomessa)²¹ kertoo tsaarin armeijassa Helsingissä palvelleesta tarkka-ampujasta ja räätälistä Moiše Maršakista ja hänen puolisoistaan, jotka yrittävät epätoivoisesti saada lupaa jäädä maaan.²² Novellissa on tuotu mielenkiintoisella tavalla esille juutalaisten tukala asema autonomian ajan Suomessa, paikallisten viranomaisten ja venäläisen päällystön armoilla. Puolan Zabłudóvistä kotoisin oleva Krepliak oli itse suorittanut asepalveluksensa Helsingissä 1900-luvun alussa.²³ Krepliakin sanotaan paenneen Suomesta, mihin mitä ilmeisimmin oli syynä hänen toimintansa vallankumouksellisessa liikkeessä.²⁴ Krepliak asettui asumaan Antwerpeniin, missä hän kirjoitti yllä mainitun novellin. Hän kuvaa armeija-aikaansa myös New Yorkissa ilmestyneessä novellikokoelmassaan *Fun kazarme un milkbome*²⁵ (Kasarmista ja sodasta).

Suomea käsittelevää jiddišinkielistä tietokirjallisuutta edustaa Neuvostoliitossa vuonna 1930 ilmestynyt *Finland*,²⁶ joka ilmestyi osana *Undzere škbeinim* (Naapurimme) -nimistä kirjasarjaa. Tämä D. Maršakin venäjänkielisistä lähteistä kokoama ja kääntämä kirja esittelee Suomen talous- ja elin-

keinoelämää, poliittista ilmapiiriä, puoluejärjestelmää, työväenliikettä ja maanpuolustusta, tarkoin statistisin tiedoin varustettuna. Kirja on kirjoitettu tiukan bolševistisessä hengessä, kuten ajalta saattaa odottaa. Neuvostoliitossa julkaistiin paljon jiddišinkielisiä käännöksiä puoluejohdon kirjoittamista teoksista, kuten Andrei Aleksandrovitš Ždanovin *Vegn reorganizirn di Kareliše avtonome sovetiše sotsialistiše republik in a farbandišer Kareliš-finišer sovetišer sotsialistišer republik*²⁷ (Karjalan autonomisen neuvosto-sosialistisen tasavallan uudelleenorganisoinnista Karjalais-suomalaiseksi neuvosto-sosialistiseksi liittotasavallaksi). Vuonna 1940 ilmestyi Yhdysvalloissa Suo-

20. S. 173. Tekijän suomennos: ”He molemmat seisivat, kuin typeryneinä. Kuinka pieniltä, kuinka lopputtoman pieniltä he näyttivätään täällä, suuren luonnonilmiön äärellä, vasten suurta, leveää jokea, joka tuo joka hetki uusia aaltoja ja syöksyy pää edeltä laajaan kuohuvaan mereen, joka räiskyy ja nostattaa kimaltelevan pilven! [...] He näyttivät kuin puulastuilta, kuinka helppoa heidän olisikaan, juuri tuossa hetkessä, jättää kaikki taakseen ja heittäytyä tuohon suureen sekasortoon, – tuonne alas, jossa kaikki kuohuu valtaisalla pauhulla ja iskeytyy takaisin kasteena, pilvenä, joka loistaa ja välkkyi tuhannenvärisine valoineen.”
21. (1912) *A seider in Finland. Ebrtsehlung*, Kopenhagen: Ferlag ”Dos vokhen blat”.

22. Tsaarin armeijassa palvelleet juutalaiset sotilaat saivat vuoden 1858 asetuksen nojalla jäädä Suomeen palvelusaikansa päätyttyä. Santeri Jacobsson (1951) *Taistelu ihmisoikeuksista. Yhteiskunnallis-historiallinen tutkimus Suomen ja Ruotsin juutalaiskysymyksen vaiheista*, Jyväskylä Gummerus, 87. Teoreettisesti ajateltuna Maršakin tapauksessa tämä ei pätenyt, sillä hän oli palvelusaikansa päätyttyä muuttanut takaisin kotiseudulleen ja avioitunut siellä. Pogromien takia hän kuitenkin halusi palata takaisin Helsinkiin.

23. Zalmen Reizen (1926–29) *Leksikon fun der jidišer literatur, prese un filologie*, Vol 3, Vilne: Vilner farlag fun B. Kletskin, 788.

24. Jacob Krepliak oli Reizenin (1926–29: Vol 3, 788) mukaan istunut useissa eri kaupungeissa toiminnastaan vallankumouksellisessa liikkeessä. Krepliak käänsi mm. anarkistisen liikkeen perustajan, Mikhail Bakuninin kootut teokset.

25. (1927) *Fun kazarme un milkbome. Dertseilungen fun Jankev Krepliak*, Nju Jork: Tsentral. Krepliak muutti New Yorkiin ensimmäisen maailmansodan puhjettua. Reizen (1926–29) Vol 3, 788.

26. D. Maršak (1930) ’Finland’, H. Aleksandrov (toim.), *Undzere škbeinim* 5, Moskve – Kharkov – Minsk: Tsentrale felker-farlag fun F.S.S.R.

27. A. A. Ždanov (1940) *Vegn reorganizirn di Kareliše avtonome sovetiše sotsialistiše republik in a farbandišer Kareliš-finišer sovetišer sotsialistišer republik. Fortrog, gebaltn af der zitsung fun der VI sesie funem Oiber-Rat fun FSSR dem 31-tn Mart 1940 jor*, Moskve: Emes.

J. Schlosin kuvitusta Hersh Rosensensfeldin jiddišinkieliseen Kalevala-käännökseen (New York 1954).

men ja Neuvostoliiton suhteita käsittelevä Moses Katzin (1885–1960) kirjanen *Der Sovetn farband un Finland*.²⁸

Tärkeä osa fenno-jidicaa on Amerikkaan asettuneen Hersh Rosensfeldin (1884–1960) Kalevala-käännös. Ensimmäiset osat ilmes-tyivät 1920- ja 30-luvulla pienjulkaisuina ja kuvitettu laajempi teos vuonna 1954 New Yorkissa.²⁹ Tämä laitos sisältää kahdeksan-toista ensimmäistä runoa Kalevalan kaik-kiaan viidestäkymmenestä runosta. Kirjan alussa on Rosensfeldin essee Kalevalan syn-nystä ja sisällöstä sekä Dr. Jakob Shatskin alkusanat. Käännöstyössään Rosensfeld käytti apunaan englannin-, saksan- ja venäjän-kielisiä Kalevala-käännöksiä; Rosensfeld opiskeli myös jonkin verran suomea kää-nöstyönsä tueksi.³⁰ Alla katkelma Väinämöi-sen ja Joukahaisen kilpalaulannasta:

Un er zingt un zingt alts merer,
un oif Joukahainens dišl

מאכט פון פאנצער זיך א קוניע.
און א בלאזזאק פון די ארבל,
נוצט די קני ווי א קאוואדלע,
און די פויסט נוצט ער אלס האמער ;
ווי א שטרעם רוישט דער בלאזזאק,
און עס דונערט די קאוואדלע.
און דער זינגער וואינאמאיינען
שמידט אזוי און קאוועט דארטן.
שמידט א טאג אפ און א צווייטן.
און א גאנצן טאג דעם דריטן,
איך דעם גוף פון דעם מכשף,
איך דעם בויך פון גרויסן גיבור.

הויבט וויפונען און צו ריידן.
זיך צו חידושן און פרעגן :
"זאג, ווער ביסטו פון די העלדן,
ווער פון די גיבורים גרויסע ?
כ'האב שוין העלדן פיל געגעסן.
און א צאל געשילונגען מענטשן,
נאך אזא ווי דו, נאך קיינמאל
איך מיין לעבן ניט דערשילונגען ;
פון מיין נאז טוט רויך זיך שפארן,
פון מיין מויל — א פייער שיסן.
און פון האלדן — צעשמעלטער אייזן.

"גיי, דו מאנסטער, גיי פון דאנען,
גיכער לויף, דו פעסט פון נארדלאנד,
איידער איך זוך אפ דיין מוטער,
און דערצייל דיין אלטער מאמען
וועגן דייע שטיק די מיאוסע.
גרויס וועט זיין דער ווייטיק אירער
און די שאנד פאר דייע מעשים.
אז איך הויב ניט אן באגרייפן,
כ'קען דעם סוד גאר ניט אנטפיעקן,
וואס דו ביסט אהער געקומען.

און דער גרויסער העלד וויפונען
עפנט אויף זיין מויל נאך ברייטער,
און פארשלינגט דעם אלטן זינגער,
מיט זיין פאנצער, זיינע שטיוול,
מיט זיין שטארקן כישוף־שטעקן.
דא הויבט אן וויפונען ריידן :
"כ'האב פארווכט שוין פיל מאכלים,
שאף געגעסן, ציגן, הירשן,
בערן, אקסן, וועלף און שוויינען,
נאך א מאכל אזא זיסן
ניט פארווכט האב איר נאך קיינמאל."
זאגט דער אלטער וואינאמאיינען :
"איצטער זע איך שוין די צרה,
זע דעם אומגליק אף זיך הענגען,
איך דער טונקעלער היסי־פעסטונג,
איך דעם קאטאקאמב פון קאלמא."

הויבט דער אלטער וואינאמאיינען.
הויבט ער אן צו טראכטן־קלערן,
ווי צו לעבן און געדייען.
ווי ארויסקריכן פון אומגליק,
איך זיין גארטל שטעקט א מעסער
מיט א הענטל פון בערענען,
זאגט ער גלייך זיך אפ א כישוף,
און פון הענטל ווערט א שיפל ;
זעצט ער זיך אריין אין שיפל,
און ער הויבט זיך אן צו שיפן
איך דעם בויך פון דעם מכשף,
און ער פארט אדורך די קישקעס,
פארט אריין אין יעדן אדער
פון דעם גרויסן כישופמאכער,
נאך וויפונען דער מכשף
שפירט דעם העלד ניט פון וואינאמאל.
שענקט קיין אכט אים ניט אפילו.
נעמט דער אלטער וואינאמאיינען
און הויבט אן מעטאל צו שמידן :

17טע
רונע

hoibn beimelekh on tsu vaksn,
oifn khomut grint a verbe,
fun di leitshes vert an olkhe,
un fun šlitn – dare tsvaign,
un di baitš badekt mit perl
vert in a tšeret farvandelt,
un dos ferd mitn vaisn štern
blaiht a štein baim štromik vaser,
fun dem šverd mitn goldenem hentl
vert a heler blits in himl,
fun dem štein-gefarbten boign –
oifn jam a regnboign,
un fun zaine laikhte failn
vern šparber un zei flien,
un der hunt mitn pisk farrisn
vert in zamd vi štein farzunken.³¹

Rosensfeldin teos ei ole ainoa jiddišinkie-linen käännös, sillä myös ukrainalainen, Tšernobylišsä varttunut Lipe Reznik (1890–n. 1943) on kääntänyt osia Kalevalasta.³² Reznikin käsialaa ovat myös Aleksander

Puškinin runojen jiddišinkieliset käännökset. Avoimeksi jää, onko muita kirjoja käännetty suomesta jiddišin kielelle.

Mordechai Chosid – tuntematon helsinkiläinen jiddiškirjailija

Puhuttaessa jiddišinkielisestä kirjallisuudesta Suomessa yhdeksi tärkeimmistä nimistä nousee Mordechai Chosid. Hänen Suomessa kirjoittamansa tuotanto on tähän asti jäänyt kokonaan ilman huomiota.

Mordechai Chosid, viralliselta nimeltään Mordco Husid, saapui Suomeen vuonna 1929 viipurilaisen uskonnon- ja hepreanopettajan Hirsch-Zwi Bortnowskin kutsusta, koska tämä ei pystynyt selviytymään yksin kaikista opetustehtävistä kaupungissa. Chosid oli kotoisin Karpaateilla sijaitsevasta Securanin kaupungista, jonka noin kymmenestä tuhannesta asukkaasta puolet oli juutalaisia. Hepreanopettajan pätevyytensä hän oli saanut wieniläisessä Betmidraš le-morim -nimisessä opettajasemi-

28. *Der Sovetn farband un Finland*, Ikar bibliotek 19, Nju Jork. Venäjältä kotoisin oleva Moses Katz toimi monien jiddišin- ja venäjänkielisten lehtien kirjeenvaihtajana ja toimittajana. Vuoden 1922 jälkeen hän asettui pysyvästi Amerikkaan ja työskenteli mm. kommunistisessa *Fraibait*-lehdessä. Katzin monien käännöstöiden joukossa on mm. kuusiosainen Leninin teosten kokoelma, joka ilmestyi Moskovassa 1933. *Encyclopaedia Judaica*, Vol 10, 825. Monista yrityksistäni huolimatta, en ole onnistunut saamaan Katzin kirjaa käsiini.

29. *Kalevala. Folksepos fun di finen*, New York: Martin Press Inc. Ensimmäinen käännös, Väinämöisen syntyy, ilmestyi vuonna 1925 *Šriften*-nimisessä aikakauslehdessä. Ks. Aino Hentinen (1956) 'Kalevalaa jiddiškielellä', *Kalevalaseuran vuosikirja* 36, Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 321–325. Ks. myös Tapani Harviainen (1999) 'Kalevala jiddišiksi', *HaKebila* 5: 19.

30. Hentinen (1956) 322.

31. S. 48. Kalevala: "Lauloi nuoren Joukahaisen: vesat lauloi vempelen, / pajupehkon länkilöihin, raiat rahkehen nenähän. / Lauloi korjan kultalain: lauloi lampihin hauoiksi; / lauloi ruoskan helmiletkun meren rantaruokosiksi; lauloi laukkipään hevosen kosken rannalle kiviksi./ Lauloi miekan kultakahvan salamoiksi taivahalle, / siitä jousen kirjavarren kaariksi vesien päälle, / siitä nuolensa sulitut havukoiksi kii-täviksi, / siitä koiran koukkuleuan, sen on maahan maakiviksi."

32. Reizen (1926–29) Vol 4, 414. Reizen ei mainitse missä ja milloin Reznikin *Kalevala* ilmestyi. Reznikin käännöstä ei ole Suomalaisen kirjallisuusseuran koelmissa. Reznikin uskotaan kuolleen toisen maailmansodan juutalaisvainoissa.

naarissa.³³ Suomeen saapuessaan hän oli vasta kaksikymmentävuotias. Viipurilaisten oppilaidensa parissa Chosidista pidettiin paljon ja hänestä sanottiin leikkisästi jiddišiksi, että hän on "fun di besere araber".³⁴ Chosid asui asianajaja Jonas Jakobsonin perheen luona ja muuttikin heidän mukanaan Helsinkiin 1930. Hän asettui asumaan Lönnrotinkatu 33:ssa sijainneeseen piharakennukseen ja jatkoi yksityisenä hepreanopettajana, opettaen muun muassa Jakobsonin poikia Leoa ja Maxia.³⁵

Chosid jäi monille Helsingin juutalaisille varsin tuntemattomaksi hahmoksi. Harva vanhemman polven seurakuntalainen muistaa hänet, useimmat eivät ole kuulleetkaan hänestä. Chosid oli naimaton ja liikkui lähinnä ikäisiään vanhempien seurassa. Luonteeltaan hän oli syrjäänvetäytyvä ja harvasanainen; eräs viipurilaisrouva luonnehti häntä suomalaisittain "hitaaksi hämäläiseksi". Chosid ei ollut uskonnollinen ja synagogassa hän kävi harvoin. Hän osallistui kuitenkin aktiivisesti seurakunnassa käytyihin keskusteluihin sionismista. Itse hän edusti sionismin vasemmistolaisista haaraa, poale-tšionisteja.³⁶ Lyhyenä reunahuomautuksena mainittakoon, että Chosid osallistui Israel Schurin kanssa Suomen juutalaisten nimoreformiin julkaisemalla 1943 kirjan *Luettelo hebrealaisia sukunimiä*,³⁷ josta löytyi sopivia hepreankielisiä vastineita germaanis- ja slaavilaisperäisille sukunimille. Luettelosta löytyy tuttuja suomenjuutalaisia nimiä, kuten Wardi, Kaspi, Karni, Rimon, Zewi ja Jaari.³⁸

33. Ch. L. Fox (1980) *100 jor jidiše un hebreiše literatur in Kanade*, Montreal: "Kh. L. Fuks bukh fond komitet", 131.

34. Kyseessä on sanaleikki, vertaa *besaraber* (bessarabialainen) – *besere araber* (parempia arabeja).

35. Ks. Max Jakobson (1999) *Väkivallan vuodet*, Helsinki: Otava, 184–185.

36. Suomeksi 'Sionin työläiset'.

37. *Luettelo hebrealaisia sukunimiä – Katalog över hebreiska släktnamn*, Helsinki: Juutalainen seurakunta, Palestiina-asiaosasto. Kirjasessa on jiddiš-heprea sanasto sukunimiksi sopivista sanoista. Tämän lisäksi kirjan alussa luetellaan hepreankielisiä etunimiä niiden nykyheprean ääntämyksen asussa.

38. Nimoreformiin oli useita syitä. Monet halusivat ilmeisesti päästä eroon venäläisperäisistä sukunimistään, jotka 1930–40 luvun Suomessa eivät herättäneet ihmisissä kovinkaan positiivisia tunteita. Esimerkiksi ni-

Mordechai Chosidin Helsingissä kirjoittama novellikokoelman *Formen in bren* kansi, jota koristaa Samuel Besprosvannin (myöh. Sam Vanni) tekemä litografia.

Kirjallisen toimintansa Chosid aloitti jo opiskeluaikoinaan. Hienon alun uralleen hän sai voittaessaan ensimmäisen palkinnon kišinevilaisen *Undzer tsait*-lehden kirjallisuuskilpailussa kertomuksellaan *Teg un nekht* (Yöt ja päivät).³⁹ Suomessa hän jatkoi kirjoittamistaan kaikessa hiljaisuudessa. On varsin hämmästyttävää ja kiehtovaa, että Chosid lähetti pienessä Lönnrotinkadulla sijainneessa pihamökissään kirjoittamiaan novelleja, runoja ja artikkeleja suurten juutalaiskeskuksien jiddišinkielisiin kirjallisuuslehtiin eri puolille maailmaa, mm. Riikaan, Varsovaan, Czernowitziin, Bukarestiin, Lontooseen, Buenos Airesiin ja São Paoloon.⁴⁰ Erikoista on, että Helsingin juutalaisten lehdistä ei ilmestynyt tietävästi yhtään hänen runoiaan tai novelliaan. Avoimeksi ja tutkitavaksi jää, miten suuri Chosidin tuotanto

oli noina viitenätoista vuotena, jotka hän Suomessa asui.

Formen in bren – Helsingissä kirjoitettu novellikokoelma

Suomalaisesta näkökulmasta yksi mielenkiintoisimmista Chosidin teoksista on hänen vuosina 1932–35 Helsingissä kirjoittamansa novellikokoelma *Formen in Bren* (Muodot tulella). Kirjan kustansi ja painoi tunnettu vilnalainen akateemisiin ja kaunokirjallisiin teoksiin erikoistunut Kletskinin kirjapaino vuonna 1937. Tuohon aikaan jiddišintai hepreankielisen kirjan painaminen Helsingissä ei ollut käytännössä mahdollista kuten jo todettiin. Chosidin edun mukaisista oli tietysti, että kirjan markkinoijana toimi arvostettu painotalo. Novellikokoelman kantta koristaa Samuel Besprosvannin konstruktivistinen työ, jossa jiddišinkieliset sanat, kirjat ja rakennuspalkit ovat tulella; keskellä on Chosidin – kirjailijan – muotokuva. Kuvan tekijä tuli myöhemmin tunnetuksi Sam Vannina, joka sai akateemikon arvon 1962.

Kuten kirjan nimikin vihjaa, se tarkastelee ihmisissä ja yhteiskunnassa tapahtuvaa murrosta. Chosid keskittyy kuvaamaan hyvin tarkasti hahmojensa ajatusmaailmaa. Chosid oli ilmeisesti varsin kiinnostunut psykologiasta, sillä hän oli Wienissä opiskellut pedagogisten aineiden ohella myös jonkin verran psykologiaa.⁴¹ *Formen in bren* otettiin hyvin vastaan maailmalla; tunnettu kirjailija Avrom Reizen luonnehti Chosidia seuraavasti newyorkilaisessa *Di feder*-lehdessä (1937):

”[Chosid] on uusi nimi modernissa jiddišinkielisessä kirjallisuudessa. Hän ansaitsee arvoisensa vastaanoton. Hän on todellinen lahjakkuus, jolla on silmä nähdä ja sydän tuntea ... Hänen luonnonkuvauksensa on punottu yhteen tilanteiden kanssa ja ne sointuvat kertomuksien hahmojen mielentiloihin.”⁴²

Nuori runoilija, Moiše Šimel kuvaili varsovalaisessa *Haint*-lehdessä, jonka levikki oli huikeat satatuhatta kappaletta päivittäin, kirjan tyyliä seuraavalla tavalla:

”[Chosidin] jokainen kertomus on kompositioltaan hiottu loppuun saakka, kieli on hienostunutta ja osoittaa, että hän on stilisti.”

Runoilija Rachel Korn puolestaan luonnehti novelleja käyttäen kirjan nimen sanoja:

”In bren vert formirt a naie tsait, vert oisgeglit tsu a naie raifkeit di nešome fun a dikhter” (Tulessa muovautuu uusi aika; runoilijan sielu karaistuu uuteen kypsyyteen).

Suuri osa novellikokoelman tarinoista sijoittuu Chosidin lapsuuden maisemaan Bessarabiaan ja hänen opiskelukaupunkiinsa Wieniin. Kuitenkin ainakin yhden tarinan tapahtumapaikka viittaa selvästi Suomenlahden rannikkolle. Chosid ei katsonut oleelliseksi mainita mitään paikannimiä, mutta tapahtumapaikka voisi hyvinkin olla Helsinki. *Breg-jidn* eli ’Rantajuutalaiset’ kertoo kahdesta perheestä, jotka haluavat vuokrata huvilan kaupungin edustalla olevilta saarilta. Aivan helposti tämä ei käy, sillä monet vuokranantajat suhtautuvat epäilevästi juutalaisiin. Perheiden naisväen kuitenkin onnistuu vuokrata kesänviettopaikka. Kaiken varalta he ”salakuljettavat” huvilaan, muiden saarelaisten silmien ohi, perheen pitkäpartaisen patriarkan Abraham-Alterin, joka kulkee sonnustautuneena tyypilliseen itäeuroopanjuutalaiseen asuun. Perhe pyrkii kaikin tavoin elämään kuten saarella asuvat kristityt pikkuporvarilliset perheet. Kiusallisia tilanteita kuitenkin aiheuttavat perheen kuriton koira sekä itsepäisesti käyttäytyvä Abraham-Alter, joka ei suostu pyymään hänelle varatussa ullakkohuoneessa. Suomenlahden luonnon kuvaukset kertomuksessa ovat hienoja. Novellin alussa Chosid maalailee kaupungin edustalla olevaa saaristomaisemaa seuraavasti:

In der luft hot nokh vinterdike vaiskeit getsitert inem veien fun zilbernem vint. Frilindik hot zikh šoin ober oisgegrint di landšaft mit ire farskalete un farkhvaljete horizontn. Bai di bregn fun der fartrogener vaiht hobn elnte viles zikh getuljet tsu sosne-

aleien un ahin farštekt zeier vaisn sod un bloiz di briklekh fun zei zenen geblibn vi oisgeštrekte hent oif vasern, tsu farnarn dos blondžendike šifl.⁴³

Chosidin noin 200-sivuinen novellikokoelma jää mahdollisesti ainoaksi laajemmaksi kaunokirjalliseksi teokseksi, mitä Suomessa on kirjoitettu jiddišin kielellä. Tässä mielessä se on ainutlaatuinen tapaus Suomen kirjallisuuden historiassa. On mielenkiintoista saada tietää, kun Chosidin muut novellit ja kertomukset löytyvät, missä määrin hän niissä kuvaa Suomea tai sen juutalaisyhteisöä.

Chosidin myöhemmät vaiheet

Chosidin Suomen-aika päättyi 1944, kun hän muutti Ruotsiin Nansenin passin turvin, kuten monet Suomeen tulleet Itävallan juutalaispakolaiset. Tukholmassa hän osallistui selvästi aktiivisemmin ja näkyvämmiin yhteisön kulttuurielämään kuin Helsingissä. Hän muun muassa toimi kolme vuotta *Undzer blat* -nimisen lehden toimittajana ja oli seurakunnan kulttuuritoiminnan vetäjä.⁴⁴ Vuonna 1948 Chosid vieraili vielä kerran Helsingissä, jossa hän järjesti kaksipäiväisen jiddišinkielisen kulttuuritapahtuman yhdessä näyttelijöiden Zipora Fajnsilberin

met Zewi, Rimon ja Jaari olivat aiemmin kuuluneet Hirschowitz, Portnoi ja Jankeloff. Toisaalta sotienvälisenä aikana kiinnostus (nyky)hepreaa kohtaa kasvoi, ja monet halusivat uudistaa nimensä; yhteydet ”itäeurooppalaiseen” jiddiškulttuuriin haluttiin näin katkaista.

39. Fox (1980) 132.

40. Näiden lehtien joukossa olivat mm. *Tšernovitser bleter* (Czernowitz), *Inzl* (Bukarest), *Literariše bleter* (Varsova), *Der špigl* (Buenos Aires), *Jidiše bilder* (Riika), *Jidiš* (Lontoo), *Jidiše folkstsaitung* (São Paolo). Niger & al. (1956–81) Vol 3, 741–742.

41. Tämä mainitaan Mordechai Chosidin arkiston (Canadian Jewish Congres) arkistoluettelon alussa olevassa lyhyessä biografiassa.

42. Tämä ja kappaleessa olevat muut kirja-arvostelut ovat luettavissa Foxin (1980) toimittamassa jiddišinkielisessä Kanadan juutalaisten kirjailijoiden matrikelissa, 131–132.

43. S. 136. Tekijän suomennos: ”Ilmassa väräsi yhä talven kuura hopeisen tuulen vireessä. Maisema kallioisine ja aaltoilevine horisontteineen vihersi kuitenkin jo keväisesti. Kaukaisilla rannoilla yksinäiset huvilat painautuivat havukujien katveeseen kätkien sinne valkoisen salaperäisyytensä, vain niiden laiturit jäivät näkyviin kuin ojennetut kädet vetten päällä, vietellen harhailevaa laivaa.”

44. Fox (1980) 132.

Benn

Mordechai Chosidin muotokuva hänen runokokoelmastaan *A šotn trogt main kroin* (Montreal 1975).

ja Josef Gliksonin sekä runoilija Rachel Kornin kanssa.⁴⁵

Kaksi vuotta myöhemmin Chosid muutti pysyvästi Montrealiin. Vuoteen 1976 asti hän työskenteli arvostettuna opettajana jiddišinkielisissä peruskouluissa ja lehtorina jiddišin ja heprean opettajien seminaarissa. Tämän jälkeen hän toimi *Keneder odler* -lehden päätoimittajana.⁴⁶ Kanadassa olessaan Chosid myös avoitui israelilaisen naisen kanssa. Liitto kuitenkin kariutui.

Kanadaan emigroitui toisen maailmansodan jälkeen useita nimekkäitä jiddišrunoilijoita, kuten Yehuda Elberg, Chava Rosenfarb, Melekh Ravits ja edellä mainittu Rachel Korn.⁴⁷ Montrealista oli tullut elinvoimaisen jiddiškulttuurin keskus, jonka keskeisiä instituutioita oli Jewish Public Library. Kaupungissa toimi myös juutalaisten kirjailijoiden liitto (Jewish Writers Association), jonka jäseneksi Chosid liittyi 1953. Chosidilla oli

hyvin laaja kansainvälinen tuttava- ja ystäväpiiri, johon kuului muiden muassa Isaac Bashevis Singer.⁴⁸

Kanadassa Chosid keskittyi erityisesti runojen kirjoittamiseen ja julkaisi kolme runokokoelmaa. Vuonna 1959 ilmestyneellä kirjallaan *Doires šraien mikh ariber* (Sukupolvet hukuttavat minut huudollaan) hän voitti Yakov Yitskhak Segalin nimeä kantavan kirjallisuuspalkinnon.⁴⁹ Kirja otettiin jälleen hyvin vastaan, ja mm. Amerikan jiddišrunouden johtotähti, Jacob Glatstein kirjoitti seuraavaa: ”Pidän runoista todella paljon. [Chosid] on osoittautunut tärkeäksi moderniksi jiddišrunoilijaksi.”⁵⁰ Chosidin seuraava runokokoelma *A šotn trogt main kroin* (Varjo kantaa kruunuani), joka ilmestyi vuonna 1975, menestyi myös hyvin; se sai newyorkilaisen Jidišer bikher-ratin kirjallisuuspalkinnon.⁵¹ Chosidin viimeinen runokokoelma *Štoib un eibikeit* (Tomu ja iäisyys) ilmestyi 1981. Jiddišin kielen ohella Chosid julkaisi myös jonkin verran hepreankielistä runoutta eri kirjallisuuslehdissä.⁵²

Suomeksi on käännetty jonkin verran jiddišinkielisiä romaaneja ja novellikokoelmia, ainakin kolmelta eri kirjailijalta: Sholem-Aleichemilta, Sholem Aschilta ja Isaac Bashevis Singeriltä.⁵³ Yhdenkään edellä

45. Muir (2004) 75.

46. Fox (1980) 133.

47. Goldie Sigal, *The Flowering of Yiddish Literature*, <http://digital.library.mcgill.ca/fishstein/search/flowering.htm>.

48. Singer ja Chosid tapasivat toisensa Montrealissa vuonna 1970. Tuolloin Chosid lahjoitti Singerille teoksensa *Doires šraien mikh ariber* omistuskirjoituksella: ”Jiddiškirjallisuuden mestarille, Isaac Bashevis Singerille, vilpittömällä ystävyydellä, M. Chosid.” Singerille lahjoitettu teos on tekijän hallussa.

49. Fox (1980) 132.

50. Fox (1980) 131–132.

51. Fox (1980) 132.

52. Näitä lehtiä olivat mm. *Pardes* (Kišinev), *Haolam* (Lontoo). Niger & al. (1956–81) 742.

53. Sholem-Aleichemilta on käännetty teokset *Tewje, maitomies* (Tammi 1969) ja *Marienbad* (Otava 1984), Aschilta *Polku yössä* (WSOY 1954) ja Singeriltä *Orja* (Gummerus 1965), *Miksi Nooa valitsi kyyhkysen* (Weilin+Göös 1975), *Shosha* (Tammi 1979), *Lublinin taikuri* (Tammi 1979), *Hölmön paratiisi ja muita satuja* (Tammi 1979), *Nuori mies etsii rakkautta* (Tammi 1982), *Intobimoja* (Tammi 1983), *Moskatin suku* (Tammi 1986), *Vanbaa rakkautta* (Tammi 1988), *Peltojen kuningas* (Tammi 1989), *Kuin oma poika* (Tammi 1990), *Vihassa ja rakkaudessa* (Tammi 1991), *Parantumaton* (Tammi 1992), *Lupakirja* (Tammi 1993),

mainitun kirjailijan teoksia ei ole käännetty suoraan jiddišin kielestä, vaan joko englannin tai saksan kielen kautta, mikä ei tee oikeutta alkukielisille versioille.⁵⁴ Jiddiškirjallisuuden parissa on vielä lukuisia pieniä ja suuria kirjailijoita, jotka ovat kielimuurin vuoksi jääneet tuntemattomiksi.

Näihin lukeutuu myös Mordechai Chosid, jonka Helsingissä kirjoittamat novellit varmasti kiinnostaisivat suomalaista lukijakuntaa. Tämän lisäksi kokoamista ja kääntämistä odottavat Suomessa kirjoitetut jiddišinkieliset runot, joista on lähivuosina odotettavissa artikkelin kirjoittajan toimittama kaksikielinen antologia. ■

Nousee päivä, laskee päivä (Tammi 1996), *Illan tul-
len, yön pimeten* (Tammi 1997), *Varjoja Hudsonin yllä*
(Tammi 1999) ja *Isäni seurakuntaa* (Tammi 2002).
Suomeksi ei ole tiettävästi ilmestynyt yhtään jiddišin-
kielistä runokokoelmaa. Elis ja Seela Sellan levyllä
Valkeitten sun tähteis alla (1981) on joitakin Arvo Sa-
lon kääntämiä tunnettuja jiddišinkielisiä lauluja/runo-
ja. Tapani Harviaisen proosakäännös Itzig Feferin
(1900–52) runosta *Birobidžaner viglid* (Birobidžani-
lainen kehtolaulu) on löydettävissä hänen toimittamas-
taan teoksesta (1988) *Sana ja ruokokynä. Ulkoeuroop-
palaisen kirjallisuuden antologia*, Helsinki: Weilin+
Göös, 94–96.

54. Singerin kohdalla asia on hieman monimutkaisem-
pi, sillä useimmat suomennokset on tehty Singerin itse
ammattikäytäntöjen avulla kääntämistä ja auktorisoimista
laitoksista. Useissa tapauksissa, kirjoja on editoitu rei-
lusti, esim. Moskatin suvun englanninkielinen versio
on puolet alkuperäisestä ja romaanin loppua on muu-
tettu.